

گذری بر معماری خانه‌های تاریخی اصفهان

مریم ناسمی سیچانی

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد اصفهان (خوراسگان)

با همکاری

لیلا سرتیپ‌زاده

عضو هیئت علمی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

سرشناسه: قاسمی سیجانی، مریم
عنوان و نام پدیدآور: گذری بر معماری خانه‌های تاریخی اصفهان / نویسنده مریم قاسمی سیجانی، با همکاری لیلا سرتیپ‌زاده؛ [به
سفارش پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی].
مشخصات نشر: اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری: ۸۴ص.: مصور(رنگی)، جدول، نمودار.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۳۲-۲۳۶-۵

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

موضوع: معماری خانگی - ایران - اصفهان

موضوع: معماری اسلامی - ایران - اصفهان

موضوع: ساختمان‌های تاریخی - ایران - اصفهان

موضوع: معماری خانگی - ایران - اصفهان - نگهداری و مرمت

شناسه افزوده: سرتیپ‌زاده، لیلا، ۱۳۵۹ -

شناسه افزوده: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات. پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی

شناسه افزوده: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان

رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ ق ۱۶ الف / NA۱۴۸۷

رده بندی دیویی: ۷۲۸/۰۹۵۵۹۳۲۲

شماره کتابشناسی ملی: ۴۰۵۸۵۵۵

موزه عصارخانه شاهي
مرکز مطالعات فرهنگ عامه اصفهان

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات
پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی

گذری بر معماری خانه‌های تاریخی اصفهان

نویسنده: مریم قاسمی سیجانی

با همکاری لیلا سرتیپ‌زاده

ویراستار: نسرین مهرمحمدی

صفحه آرایي: گروه طراحان خط خطی

طراح جلد: ندا صمدانی

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۵

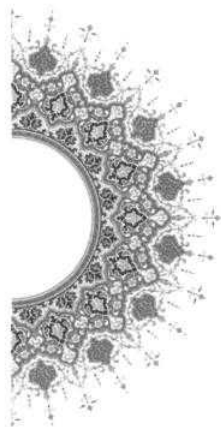
شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

قیمت: ۱۰۰۰۰ تومان

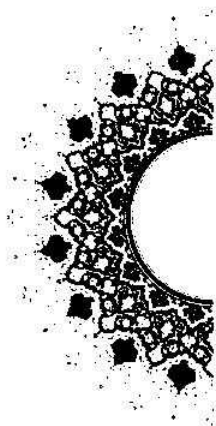
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۳۲-۲۳۶-۵

فهرست مطالب

۷		سخن ناشر
۱۰		مقدمه پژوهشکده هنرهای سنتی اسلامی
۱۳		سخن پدیدآورندگان
۱۴		پیشینه بررسی خانه های اصفهان
۲۲		ویژگی های معماری خانه های تاریخی اصفهان
۲۲		۱. وحدت و هماهنگی با معماری کل شهر
۲۳		۲. درون گرایی، نقش و اهمیت حیاط مرکزی
۲۶		ویژگی خانه های درون دای اصفهان
۳۱		۳. توجه هم زمان به عملکرد و نمادپردازی؛ تجلی ایده بهشت
۳۳		۴. اهمیت تزئینات داخلی خانه های اصفهان و کاربرد رنگ در طراحی داخلی فضاها
۳۵		انواع فضا در خانه های تاریخی اصفهان
۳۶		۱. دیوارهای بیرونی خانه
۳۶		۲. فضاهای ورودی خانه
۳۷		اجزاء تشکیل دهنده ورودی خانه های تاریخی
۳۸		۳. اتاق
۴۰		انواع اتاق در خانه های تاریخی اصفهان
۴۲		۴. فضاهای خدماتی
۴۲		۵. حیاط مرکزی
۴۳		انواع حیاط

۴۶	۶. ایوان.....
۴۷	الگوهای به کار رفته در خانه‌های تاریخی اصفهان.....
۴۷	۱. الگوی شکلی خانه‌های اصفهان.....
۴۸	۲. الگوی اقلیمی خانه‌های اصفهان.....
۵۰	۳. الگوی فرهنگی خانه‌های اصفهان.....
۵۱	۴. الگوی سازه و مصالح خانه‌های اصفهان.....
۵۲	وضع موجود خانه‌های تاریخی شهر اصفهان.....
۵۲	الف. تاریخچه تخلیه و تخریب.....
۵۳	ب. علل تخلیه و تخریب.....
۵۶	پ. ضرورت احیا و مرمت خانه‌های تاریخی اصفهان.....
۵۸	ت. اقدامات صورت گرفته برای نجات خانه‌های تاریخی.....
۵۸	بحث‌های قابل طرح در حوزه خانه‌های تاریخی.....
۶۱	پیوست.....
۶۱	معرفی خانه‌های تاریخی اصفهان و موقعیت آنها.....
۷۶	تعدادی از خانه‌های تخریب شده در اصفهان.....
۷۷	کتاب‌شناسی.....
۸۲	منابع انگلیسی.....
۸۳	منابع شفاهی.....

منم که دیده به دیدار دوست کردم باز

چه شکر گویمت ای کارساز بنده نواز

برای اصفهان گفتن و از اصفهان سرودن، امری نیست که تنها ساکنان این شهر بزرگ، به آن تعلق خاطر داشته باشیم. اصفهان شهر دنیاست؛ شهر تمام مردم دنیا. آمدن‌های بسیار سیاحان خارجی و طول سالیانی که از عمر این شهر کهن می‌گذرد و تعلق خاطرشان، از طبیعت به‌واقع بی‌همتایش گرفته تا صنعت و هنر مردمان خردمندش که دست‌مایه خلق آثار ارزشمندی از سفرنامه تا نقاشی و عکس شده، خود گواهی بر این ادعاست. برخی از زیباترین جلم‌های هنر بومی و دیرین ایران را می‌توان در آثار هنرمندان صنایع دستی و معماری و شهرسازی اصفهان دید.

اصفهان در دوران‌هایی چهره رنگین و پر نشاط داشته و بسیار زمان‌ها روزگار ناخوشی به خود دیده، اما همیشه اصفهان بوده است. چراکه در گذر زمان، جوهر و گوهر خود را ثابت نگه داشته و همیشه مثال کامل شهر اسلامی بوده است. این شهر با درهم آمیختگی جلوه‌ها و حوزه‌های فرهنگی گوناگون از دین و دنیا و هنر و حرفه و فرهنگ و صنعت، تاریخی برای خود

ساخته که می‌توان آن را مکتب اصفهان یا نهضت هنری اصفهان نامید.

مروری بر وجوه اصلی هنر اصفهان نشان می‌دهد جمال و جلال هنر دوران اسلامی را با همه ظرافت‌ها و خلق صور پر لطف و ریزنگاشت آن در انواع شاخه‌های هنرهای اسلامی می‌توان در آثار هنرمند اصفهانی دید. روح باطن‌بین و اندیشه اشرافی اسلامی که افرینش را تجلی‌گاه حق تلقی می‌کند و جهان را در پرتو حسن الهی درمی‌یابد، شهر را محل تجلی این نور الهی می‌داند و معمار ایرانی، این شهر، یعنی اصفهان را در پرتو این نور و برای انعکاس آن ساخته است. هنرمند مسلمان با الهام از آیات وحیانی، صورت‌ها و شکوها طرح‌ها و نقش‌های ظریفی در شاخه‌های مختلف هنر ایرانی می‌سازد که آن را می‌توان بیان هنرمندانه همان معرفت و هستی‌سناسی قرآنی دانست که عمیقاً استوار بر وحدانیت، وحیانیت و حقیقت قرآنی است. بازخوانی این آثار و آشنایی با خالق آنها و روش کارشان، عوت به تعمق برای بازگشت به پیشینه هنر اصفهان است برای ساخت فردایی درخور شهر اسلامی.

از همین رو، سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان به‌عنوان یکی از کوشندگان عرصه فرهنگی شهر، همواره در تلاش بوده تا در کنار انجام مأموریت‌های محوله، به ثبت و ضبط آثار مکتوب فرهنگی همت گمارد و بتواند نقش هرچند اندک خود را در پیشبرد اهداف فرهنگی ایران اسلامی ارائه کند. لذا با توجه به فعالیت‌ها و تلاش‌های پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی، بر آن شدیم تا به جهت حفظ و حراست و تبیین جلوه‌های فرهنگی این شهر و صنعت و بن‌مایه‌های زیست‌بومی شهر، راه مشترکی را طی کنیم و در مکتوب‌سازی و نشر برخی از این پژوهش‌های ارزشمند، با پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی همراه شویم. این همراهی و همکاری، سبب می‌شود این اطلاعات ارزشمند در حوزه هنر و معارف و شهرسازی اصفهان که دانستنش از واجبات زندگی امروزی شهری است، در اختیار مخاطبان بیشتری قرار گیرد و افراد بیشتری را از زیست‌بوم فرهنگی شهر اصفهان آگاهی بخشد. به همین خاطر، ساختار و قالب این آثار مکتوب هنری که دربرگیرنده هنرهای سنتی، صنایع قدیمی و به‌طور کلی، جلوه‌های فرهنگی شهر اصفهان است، به‌گونه‌ای موجز و مختصر به زیور طبع آراسته شده است. این ساختار کمینه که هم قالب و هم محتوا را شامل می‌شود، موجبات دسترسی بیشتر این مطالب را فراهم می‌آورد که هم می‌تواند شهروندان اصفهانی را شامل شود و هم گردشگران و میهمانان غیر اصفهانی را. امید آنکه این اهتمام، تأمین‌کننده اهداف متولیان امور روستای تقویت بن‌مایه‌های هویتی شهروندان اصفهانی و بالطبع، آگاهی بخشی به ایشان و نیز گردشگران داخلی و خارجی بوده باشد.

در پایان، وظیفه خود می‌دانم از تلاش‌های عزیزانمان در پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی که زحمت پژوهش و گردآوری

این اطلاعات ارزشمند را بر عهده داشته‌اند. سپاس‌گزاری کنم و تداوم این تلاش گران‌قدر و ارزشمند را از خدای منان خواستار باشم. از همکارانم در سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری نیز سپاس بسیار دارم که همت بلندشان در پیگیری نشر و پخش این آثار ارزشمند، ستودنی است.

علی اکبر بقایی

مدیرعامل سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان

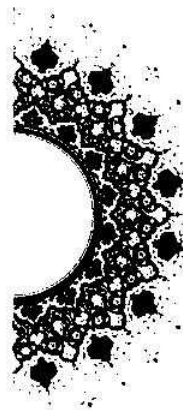
www.ketab.ir

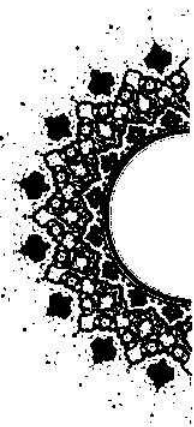
مقدمه پژوهشکده هنرهای سنتی اسلامی

اصفهان در چندین دوره، مرکزیت فرهنگی و تمدنی و سیاسی ایران را میزبانی کرده و در هر یک از این ادوار، معماری و بنای خاصی به عنوان الگوی دوره معرفی شده است. این معماری‌ها هم در ابنیه دولتی و هم در بناهای عمومی، خانه‌ها، باغ‌ها، بازارها و مراکز تجاری، بروز و ظهور یافته است؛ به گونه‌ای که ابنیه دوره ساسانی با بناهای دوران صفویه و قاجاریه متفاوت است. البته مشترکاتی میان آنها می‌توان یافت؛ اما به هر حال، هر دوره تاریخی، ویژگی سازه‌ای انحصاری و خاص خود را دارد.

طاق‌ها، تالارها، تزیینات، هنرهای به کار رفته در آنها و حتی مصالح متناسب با زمان، تفریباتی داشته و شکل و شمایل خاصی دارد. امروزه از تمام ادوار گذشته تاریخی، همچنان خانه‌هایی برجا مانده است. بخشی از آنها همچنان در تصرف صاحبان حقیقی و بخشی از آنها در اختیار نهادهای دولتی یا سازمان‌های متولی است؛ خانه‌هایی که از یک سو به نسبت بزرگ‌اند و از سوی دیگر، چندین منظور از سکونت و زندگی را تأمین می‌کنند.

بررسی فضای باز حیاط، ایوان، باغچه، بیرونی و اندرونی، سفره‌خانه، شاه‌نشین، حوض‌خانه، اتاق‌های کوچک و بزرگ،

سه دری و پنج دری، هریک به فراخور حال صاحب‌خانه یا بنا، وجود داشته و کارکرد ویژه‌ای داشته است. به‌کارگیری هندسه و طراحی دالان و هشتی و سردر که هم در ورودی و هم در بیرونی عمارت و بنا، نشان‌دهنده ذوق، نیاز و مهارت طراح و مهندس و معمار بوده است. سبک خاصی از معماری را متجلی می‌ساخته که با دیدن آن می‌توان دریافت که این بنا، به چه دوره تاریخی و فرهنگی تعلق دارد. شناخت ظرافت‌های این موضوع و درک عمیق از ابعاد مختلف و لایه‌هایی که سبب شده بنا این گونه شکل بگیرد، از جمله مواردی است که برای انتقال هویت و داشته‌های نسلی به نسل دیگر ضرورت می‌یابد.

اصفهان گنجینه کم‌نظیری است که از حیث بنا، سازه، تزیینات و حجم طراحی‌ها باید در کانون توجه ما باشد. با شناخت این بخش اصفهان می‌توانیم هویت ایرانیان را به سایر ملل بشناسانیم. بخشی از قدرت نرم کشور ما با عنایت به همین مبحث شکل می‌گیرد. شرایط اقلیمی، طبیعت، محیط زیست، نور، گرما و سرمای هوای اصفهان، در تکمیل و ساخت و تفاوت بخش به بخش بنا تأثیر داشته است. طراحی فضا به عنوان زمین‌شان نشین و تابستان نشین، استفاده از طاق‌هایی که شرایط سکونت را برای ظرفیت‌های حرارتی متفاوت فراهم سازد، آبی، زرون، بویی و برون‌گرایی، توجه به حریم‌ها و حرمت‌ها، ایجاد تعادل در محیط باز و فضای بسته و توجه جدی به عناصر ریزش‌دهنده در ساخت حوض، فواره، باغچه، اتاق، پشت بام و... تجلی می‌یابد، نشان‌دهنده میزان دقت و عمق بینش و توجهی است که معماران اصفهان در شکل‌گیری زندگی و تنظیم مقررات حاکم بر آن داشته‌اند و همین دقت‌هاست که مناسبات فرهنگی، اجتماعی و خانگی را نیز تحت تأثیر قرار می‌داده است و مطبخ و انبار و محل نگهداری چهارپایان را هم متناسب با نوع محله و سطح خانوارها می‌ساختند.

امروزه که فرهنگ مهاجم بر غرب و بخشی از شرق، با بهره‌گیری از انواع رسانه‌ها و تولیدات فرهنگی و رسانه‌ای تلاش می‌کند به تمامی بر جهان تسلط یابد، شناخت هویت تاریخی، به‌ویژه در ابعاد معماری و هنری و تبط با معماری و شهرنشینی، از الزامات برنامه‌ریزان و مجریان امور فرهنگی و اجتماعی است.

پژوهش حاضر در همین راستا انجام شده تا ضمن معرفی بناهای اصفهان، لایه‌های فرهنگی، معمارانه، هنری آن را شناسایی کند. در این بررسی، هم خانه‌هایی که به دست مسلمانان ساخته شده و هم خانه‌هایی که به دست غیرمسلمانان ساخته شده، بررسی و مطالعه شده و نقاط قوت آنها تبیین شده است. برخی از این خانه‌ها، در دوران ساخت بنا هم جزء شاهکارهای دوران خود بوده و برخی دیگر، از لایه متداول و معمول محسوب می‌شده است.

نکته مهم اینکه، حدود هزار خانه تاریخی در خور توجه در اصفهان فهرست شده که دارای هویت هنری و معماری است

و شناخت آنها از منظر مرمت نیز ضرورت و اهمیت دارد. شناخت جنبه‌ها و عناصر و اجزای کالبدی، سازه و فن، شکل و نوع تزیینات و تحولات سبک معماری و هنر به کار رفته در ادوار مختلف، در کنار تأثیر اقلیم بر معماری و هنرهای مرتبط با آن، همچنین تأثیر فکر، اندیشه و فرهنگ بر معماری و سازه، از جمله مقولاتی است که باید با جدیت به آن بپردازیم؛ به‌ویژه اینکه نظام اسلامی ما، تمام شرایط تمدن‌سازی و احیای تمدن اسلامی در دوران خود را دارد که باید به حفظ و احیای قدرت نرم نظام اسلامی به عنوان اصل و مبنای توجه کنیم.

آنچه اینک به من روی شماست، حاصل پژوهشی است با عنوان «گونه‌شناسی خانه‌های تاریخی شهر اصفهان» که امیدواریم مقبول جامعه هنری قرار گیرد. بدین متولیان، این پژوهش را از راهنمایی‌های ارزنده خویش بهره‌مند سازند.

در این مجال، از همه عزیزان که در انجام این پژوهش و برگزاری نشست تخصصی آن تلاش کرده‌اند، از جمله پژوهشگر پرتلاش خانم دکتر مریم قاسمی و همکاری‌ها، خانم لیلا سرتیپ زاده قدردانی می‌کنم. همچنین مراتب تشکر خود را از همکاران پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی، از جمله سرکار خانم فاطمه السادات امیرشاه کرمی و آقای محمد قاسمی و نیز از همکاران سازمان فرهنگی - تفریحی شهرداری اصفهان، آقای مهندس علی اکبر بقایی، آقای دکتر محمد عیدی زاده، آقای مهندس حسن همتیان، آقای مهندس محمدعلی ایردخواستی، خانم آرزو ربیعی و خانم افسانه رضایی و نیز از خانم نسرین مهرمحمدی (مؤسسه کلک آوید پارسی) و خانم ندا صمدانی که برای چاپ این اثر تلاش کردند، اعلام می‌داریم.

به‌طور قطع، مساعدت‌های پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات و رتبه فرهنگ و ارشاد اسلامی و شهرداری اصفهان و متولیان این دو نهاد مؤثر، امکان پژوهش و چاپ این اثر را ممکن ساخته است. به همین جهت از مسئولان و مدیران این دو مجموعه کمال تشکر و قدردانی را دارم.

دکتر عباس مقتدایی

رئیس پژوهشکده هنرهای سنتی - اسلامی

سخن پدیدآورندگان

در عصر جهانی شدن، در جوامع رو به توسعه‌ای چون ایران، مسئله هویت^۱ از مسائل بنیادین است. هویت یعنی درک چیستی و کیستی خود که نه تنها در مورد انسان، بلکه در زمینه ساخته‌های دست انسان همچون معماری نیز مطرح است. در جامعه امروز که معماری ایرانی با بحران هویت روبه‌روست، با بررسی آنچه «معماری با هویت سنتی» خوانده می‌شود، به ملاک‌هایی دست می‌یابیم که معماری عصر جدید می‌توان از آنها بهره گرفت. بدین منظور برای درک هویت معماری اصفهان به عنوان یکی از کانون‌های مهم معماری اسلامی ایران و با بررسی نمونه‌هایی از معماری ماندگار گذشته اصفهان برای شناخت هویت اجزای آن می‌توان به شناخت کلیت معماری این شهر دست یافت. کتاب حاضر با هدف معرفی جنبه‌های مجهول از تاریخ و معماری شهر اصفهان تألیف شده است.

در اینجا بر خود لازم می‌دانیم از راهنمایی‌های استاد، هم‌اولیکی و استاد غلامرضا تائبی که ما را در تنظیم مطالب این کتاب یاری کردند، قدردانی کنیم. همچنین از همکاران، گروه کده هنرهای سنتی - اسلامی به ویژه آقای دکتر مقتدایی و نیز همکاران پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات کمال تشکر را داریم. از تلاش‌های سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان، به ویژه از آقای مهندس علی اکبر بقایی، آقای دکتر محمد عیسی‌زاده و آقای مهندس حسن همتیان، خانم آزاده ربیعی و خانم افسانه رضایی سپاس‌گزاری می‌کنیم و نیز از خانم نسreen مهرمحمدی و خانم ندا صمدانی برای ویراستاری و صفحه‌آرایی این کتاب، کمال تشکر را داریم.

مریم قائم - یحیی - لیلا سرتیپ‌زاده

شماره ۱۳۹